

POLARISATIE TUSSEN DE GENERATIES?

Lezing, op 18 april 2012 gehouden voor de Vereniging van Vrouwen met een Academische Opleiding (V.V.A.O.) afdeling Gooi- en Eemland, door

Janneke van Mens-Verhulst,
oud-hoogleraar “Diversiteit in de Gezondheidszorg”.

Zie www.vanmens.info/verhulst

Hoe is het gesteld met de verhoudingen tussen de generaties? Dat thema is me steeds meer gaan bezighouden sinds ik eind 2006 met vervroegd pensioen de universiteit verliet. Vooral de splitsing die voortdurend wordt aangebracht - van buitenaf, zoals ik het voelde - tussen “mijn” groep (van vitale en vroeggepensioneerden) en de groepen in vroegere levensfasen. Met name via de media kreeg - en krijg - ik voortdurend het beeld aangereikt dat ik deel uitmaak van een *grijze plaag* die aan het *potverteren* is – met een Zwitserleven - ten koste van jongere generaties, waardoor de pensioenfondsen straks leeg zullen zijn en de gezondheidszorg onbetaalbaar.

Verontrustend vind ik vooral dat dit beeld ook door de politiek wordt uitgedragen. Deze cartoon is bijvoorbeeld afkomstig uit de D66 campagne in 2011, voor de verkiezingen van de Provinciale Staten:

Want een beeld als dit wordt vervolgens als legitimering gebruikt voor allerlei aanpassingen in het beleid - op het gebied van de zorg en de sociale zekerheid - die mij nogal opportunistisch aandoen. In mijn ogen politiseert dat de tegenstellingen tussen leeftijdsgroepen op een gevaarlijke manier en leidt het ook tot *onnodige* polarisatie.

De manier waarop generaties worden gestereotypeerd doet me sterk denken aan wat zich in de voorgaande decennia heeft afgespeeld rond vrouwen in relatie tot mannen; en rond allochtonen in relatie tot autochtonen: weer een verkondiging van absolute verschillen, nu niet tussen de seksen of etniciteiten, maar tussen leeftijdsgroepen, zonder aandacht voor onderlinge overeenkomsten en gemeenschappelijke belangen. Kortom, een bekend recept voor segregatie en discriminatie – met het risico op verlies van sociale cohesie in onze samenleving; en uiteindelijk zelfs maatschappelijke desintegratie.

Ik vroeg me af of dat niet anders kon en omdat het wetenschappelijk bloed kruipt waar het niet gaan kan, ben ik me gaan verdiepen in de theorieën en feiten op dit gebied. Daarmee overstijg ik in een aantal opzichten mijn vakgebied (de andragologie of veranderkunde in het bijzonder toegepast op hulpverlening). Het is voer voor sociologen, politicologen, economen, filosofen en historici. In dat opzicht beschouw ik onze bijeenkomst van vanavond als een buitenkans, omdat we zo'n interdisciplinair gezelschap zijn.

Het is trouwens wel een uitgelezen moment voor dit onderwerp, want 2012 is European Year for Active Aging ... and Solidarity between Generations. Maar ook is recent de G500 opgericht door jongeren (tot 35 jaar) die een generationeel plan hebben opgesteld – en daarmee de middenpartijen willen bestoken (PvdA, CDA en VVD) door van alle drie de partijen lid te worden. Ik ben daar wel blij mee; in de loop van mijn verhaal zal wel duidelijk worden waarom. En binnenkort, namelijk op 29 april is er de Dag van de Intergenerationele Solidariteit (ingesteld in 2009).

Mijn verhaal duurt ongeveer een uur en bestaat uit 4 stappen: 1) “Generaties” : wat zijn dat eigenlijk? 2) “Solidariteit” : wat betekent dat eigenlijk? 3) Intergenerationele spanningen : waar precies? 4) Polarisatie : of?

“Generaties: wat zijn dat eigenlijk?”

In familieverband kennen we “generaties” volgens het onderscheid kind- ouder- grootouder –overgrootouder, enzovoorts. Maar in de samenleving onderscheiden we generaties op andere gronden. Daarin duidt een generatie op de *periode* waarin men opgroeit (ook wel formatieve periode genoemd). Die periode wordt dan gekenmerkt aan de hand van historische gebeurtenissen, en de normen en waarden (rond arbeid, gezin en politiek bijvoorbeeld) die dominant waren in iemands jeugdijaren.

Er zijn vele generatie-indelingen in omloop; u kent vast wel de kreet “de verloren generatie”, generatie X of Nix en generatie Einstein. Maar voor vanavond hebben we genoeg aan een driedeling in vooroorlogse, babyboom- en keuzegeneratie, met daarbinnen nog een onderscheid tussen vroege en late lichteningen.

De vooroorlogse generatie, is opgegroeid voor en tijdens de oorlog. Ze zou gericht zijn op waarden als financiële zekerheid, een hoog arbeidsethos en afkeer van politiek extremisme, Zij hecht aan soberheid en zuinigheid en is trouw aan orde en gezag. In hun jeugd was er nog

geen sprake van een verzorgingsstaat, met allerlei collectieve arbeids- en zorgvoorzieningen; zij heeft die zelf tot stand gebracht.

Generatieportret

GENERATIE KENMERKEN	Vooroorlogs (voor 1940)	Babyboom (1940-1960)		Keuze (na 1960)	
		Vroeg	Laat	Vroeg	Laat
Historische gebeurtenissen	Oorlog	Wederopbouw Provo Emancipatie		Individualisering Computer	
Normen en waarden	Arbeidsethos Soberheid Trouw aangezegd	Zelfontplooiing, Democratisering, Emancipatie		Prestatie Concurrentie Marktwerking	

De babyboom generatie is gevormd tijdens de wederopbouw –na de oorlog- en gedurende de welvaartsgroei van de jaren zestig. In hun jeugd werden de fundamente gelegd van het huidige collectieve voorzieningen (met kinderbijslag, studietoelagen, werkloosheids-, ziekte- en pensioenverzekeringen). Velen van hen (ons) zijn volwassen geworden ten tijde van Provo, flower power en de Vietnamoorlog, Zij hebben waarden als zelfontplooiing, democratisering, emancipatie (in de zin van gelijkheid van macht en inkomen), individuele vrijheid en politiek engagement hoog in het vaandel. Het is de eerste generatie met een aanmerkelijk langere levensverwachting.

De keuzegeneratie, ten slotte, is opgegroeid in een klimaat van individualisering en met de boodschap dat je in het leven je eigen “keuze biografie” schrijft (in plaats van een standaard-levensloop te volgen). Ze werden groot met de computer. De vroeg geboren onder hen hebben nog het hoogtepunt van de verzorgingsstaat meegemaakt. De later geboren (van na 1980) waren vooral getuige van de afbouw; en de overgang naar een participatie-maatschappij, met een overheid die ”terugtrad”. Politiek-economisch gezien kreeg een neoliberaal klimaat van prestatie, concurrentie en marktwerking de overhand. Eigenlijk kun je beter in meervoud spreken, van keuzegeneraties.

Meestal wordt een generatie opgehangen aan geboortejaren (hier ook), maar dat hoeft dus niet. Misschien hoort u formeel bij de babyboomers, maar herkent u zich beter in de beschrijving van de vooroorlogse of juist de vroege keuzegeneratie? Identificeren staat vrij.

Kapitaalverschillen tussen generaties

Tussen generaties bestaan per definitie ongelijkheden in allerlei soorten kapitaal. Dat is het gevolg van verschillen in levensloop en in historisch maatschappelijke ontwikkelingen. Ik onderscheid hier vijf soorten kapitaal en schets losjes hoe ze over de generaties zijn verdeeld.

Ten eerste het fysieke kapitaal; denk aan spierkracht, levenstempo, een jeugdig uiterlijk en een geringe behoefte aan hulpmiddelen als bril, hoorapparaat, rollator. In principe is dat kapitaal het grootst bij de jongeren en volwassenen. Anno 2012 zijn dat dus de vroege keuzegeneratie en late babyboomers. Het is het kleinst bij de ouderen; in deze tijd wil dat zeggen: de vooroorlogse generatie en vroege babyboomers. Die laatsten lopen meer kans op ongezondheid en onder hen vrouwen vaker dan mannen en laagopgeleiden vaker dan hoogopgeleiden.

Sociaal kapitaal (dat wil zeggen status en sociale netwerken) neemt tijdens de levensloop aanvankelijk toe. Dat proces is thans gaande voor de keuzegeneratie. Maar bij het ouder worden neemt dit geleidelijk af. Soms nogal abrupt, bij uittreding uit het arbeidsproces. En sneller naarmate er meer leeftijdsgenoten overlijden. In die neerwaartse fase bevindt de vroege babyboomgeneratie zich nu, en de vooroorlogse generatie in nog sterkere mate. Daarom wordt hen een verhoogd risico op sociaal isolement en eenzaamheid toegeschreven.

Cultureel kapitaal in de gedaante van kennis, competenties en geletterdheid wordt van oudsher vooral verwacht bij volwassenen en ouderen, omdat dit slechts mettertijd kan worden opgebouwd. Momenteel zijn dat vooral de vroege keuzegeneratie en babyboomers en de vooroorlogse generatie. De kans op gebrek aan cultureel kapitaal is dus groter bij jongeren (ofwel de huidige late keuzegeneraties), maar komt tegenwoordig, met de snelle ontwikkelingen in de digitale wereld, ook voor bij ouderen in de vorm van onvoldoende geletterdheid op dat gebied.

Qua economisch kapitaal is doorgaans de werkende bevolking in het voordeel vanwege hun reguliere arbeidsinkomen. Momenteel zijn dat de late babyboomers en vroege keuzegeneratie, mits er voldoende werkgelegenheid is, natuurlijk. Ouderen kunnen veel moeilijker nog een inkomen genereren en lopen daardoor een grotere kans op armoede, met name als zij niet in de gelegenheid zijn om vroeger in hun leven (pensioen)vermogen op te bouwen. Dit risico geldt vooral voor de vooroorlogse generatie en in het bijzonder de vrouwen en laag opgeleiden onder hen, maar ook voor mensen die niet hun hele arbeidzame leven in Nederland hebben doorgebracht en daardoor kleinere aanspraken op de AOW hebben..

Een vijfde vorm van kapitaal die niet zo vaak wordt gememoreerd maar wel heel wezenlijk is, zoals we allen dagelijks kunnen ervaren, is het vrije tijdskapitaal. Afgaande op de beeldvorming is dat kapitaal zeer ongelijk over de generaties verdeeld. Waar de werkende middengeneratie (dus late babyboomers en vroege keuzegeneraties) - zo tussen de 30 en 55 - te boek staat als 'druk, druk, druk' en er voor werkende jonge ouders de term 'spitsuur van het leven' is bedacht, krijgen gepensioneerden een zee van vrije tijd toegeschreven; zij zouden vrijgesteld zijn van alle verplichtingen: scholing, arbeid en familielevens. Haal u even het Zwitserleven voor de geest. Zo'n beeld past overigens in de visie van een (kapitalistisch

georiënteerde) maatschappij waarin reproductieve arbeid niet meetelt voor het Bruto Nationaal Product; en – als er geen productie meer wordt geleverd - consumptiegedrag het belangrijkste kenmerk is. In werkelijkheid ligt dit genuanceerder, zoals de meeste gepensioneerden onder ons kunnen beamen.

Voor de vrije tijd van vroege babyboomers, maar ook van de late vooroorlogse generatie blijkt naast eigen tijd en recreatieve tijd ook 'verplichte tijd' te omvatten met oppaswerk, vrijwilligerswerk, mantelzorg en voor 20% ook nog betaalde arbeid. Zo wordt er inmiddels gesproken van een tweede 'spitsuur van het leven' voor de ouderen die actief zijn in de zorg voor zowel hun ouders als hun kleinkinderen. Daarbij variëren de tijdsbestedingspatronen overigens weer met sekse en opleiding.

Overdrachtsarrangementen

In de loop der tijd zijn er van overheidswege allerlei overdrachtsarrangementen ontwikkeld om de verschillende soorten kapitaal enigszins rechtvaardig te verdelen tussen de generaties. Spectaculair was in dat opzicht de invoering van de AOW (IN 1956) . Daardoor waren ouderen zonder economisch en fysiek kapitaal niet meer uitsluitend aangewezen op hulp van de familie, liefdadigheid of armenzorg. Hierdoor werd de wettelijke onderhoudsplicht van familieleden geleidelijk een dode letter. (AOW 1956; bijstand 1964). Maar je kunt ook denken aan het onderwijssysteem waarmee de cultuuroverdracht wordt geregeld. De Nederlandse leerplichtwet (die dus ook een recht impliceerde) dateert van 1900. Studiefinanciering is overigens pas in de vijftiger jaren in zwang gekomen. Kinderbijslag is ingevoerd in 1941 en het recht op bijdrage in de kosten voor kinderopvang en de gratis schoolboekenregeling zijn van de laatste decennia.

Inmiddels zijn de meeste van deze vormen van "doorgeefsolidariteit" min of meer vanzelfsprekend (geworden). Er zijn echter allerlei verschuivingen gaande. Allereerst in die kapitaalsverdelingen. Kijk je naar ouderen, dan zijn zij in vergelijking met vroeger namelijk vitaler en mobieler, vaker hoger opgeleid en economisch onafhankelijker. Zo is het contrast in economische kapitaal tussen de werkende bevolking en de jong gepensioneerden in het laatste decennium fors kleiner geworden. Langzamerhand wordt merkbaar dat zich in die generatie van vroege babyboomers steeds meer tweeverdieners annex tweepensioeners bevinden; en dat velen (mannen vaker dan vrouwen) een vermogen hebben opgebouwd, doordat hun huizenbezit een aanzienlijke overwaarde vertegenwoordigt (nog wel). Onderwijl hebben jongeren vaker een eigen cultureel kapitaal en weten ze sneller netwerken te vormen en te benutten (met de digitale media). Ten tweede neemt, tegelijkertijd de gemiddelde levensduur van mensen toe. Resultaat is, ten derde, een wijziging in de relatieve omvang van generaties - wat als dubbele vergrijzing en gelijktijdige ontgroening wordt aangeduid.

Onderstaand plaatje laat de bevolkingsopbouw in 2008 en in 2040 zien. Verticaal de leeftijd. Horizontaal de leeftijdscohorten in de bevolking. Links de mannen en rechts de vrouwen. Lichtblauw is de groep van 25 tot 65 jaar. Dat bovenste lichtblauwe cohort is anno 2012 dus al opgeschoven naar het donkerblauwe deel.

Dubbele vergrijzing en ontgroening

In 2040 zie je meer mensen aan de top (dus meer 100-jarigen) en meer 65-plussers ten opzichte van 65-minners. Het vrouwenoverschot is verdwenen. In 2020 zal - voor het eerst in de geschiedenis - de groep 65plussers meer dan een kwart in van de bevolking vormen (4,2 miljoen) – en daarmee politiek gezien een belangrijke factor vormen. Het is tegen de achtergrond van deze verschuivingen wel begrijpelijk dat er steeds vaker vraagtekens worden geplaatst bij de houdbaarheid en billijkheid van de bestaande overdrachtsarrangementen. Consequentie is dat doorgeef- of “intergenerationele solidariteit” niet langer als sluitstuk van de discussie kan dienen, maar juist nadere beschouwing verdient: wat bedoelen we daar eigenlijk mee?

Intergenerationele solidariteit: wat betekent dat eigenlijk?

Solidariteit tussen generaties is een bijzonder soort solidariteit. Normaal is solidariteit horizontaal van karakter en berust ze op het principe “*ik doe wat voor jou zodat jij wat voor mij doet*” (wederkerigheid). Maar tussen de generaties is er een verticale solidariteit nodig. Die berust op het principe ‘do quia mihi datum est’: ik geef aan anderen (door) omdat er ooit aan mij (door)gegeven is. Dat is de doorgeefsolidariteit, die ik hiervoor al noemde. Doorgeefsolidariteit impliceert een in principe oneindige keten van solidariteits-relaties tussen volgende generaties en voorgaande generaties; een zogenoemde solidariteitsketen, ook met de ongeboren generaties. Die solidariteit kan op verschillende manieren vorm krijgen: Formeel, dat wil zeggen statelijk geregeld (en vroeger via de kerk) of informeel. Dit laatste gebeurt vooral in families – of soms in buurten.

Eerst wat over de families. Over die informele solidariteit tussen generaties in families - weten we dat er .via praktische, emotionele, informatieve en financiële steun een soort herverdeling plaatsvindt: van lichamelijk sterk naar zwak, van ervaren naar onervaren en van

rijk naar arm. Overigens gaat er meer steun van oud naar jong dan omgekeerd. Althans, wanneer de ouders nog vitaal zijn; dat geldt nu dus vooral voor de babyboomers. De steun varieert vaak met de geografische afstand. Hoe hoger het opleidingsniveau van het kind, des te groter de afstand. Maar bij migrantenfamilies is die gemiddelde afstand doorgaans kleiner (als er tenminste 2 generaties in Nederland wonen), nl 15 in plaats van 27 kilometer hemelsbreed.

Hier ziet u enkele gegevens over de familienetwerken, waarin die steun zich afspeelt.

Familienetwerken

Tabel 1.1
Aantal generaties in het familienetwerk, naar leeftijd van de respondent (in procenten)

	18-29 jr	30-39 jr	40-49 jr	50-59 jr	60-69 jr	70-79 jr	totaal
een	0,5	1,0	3,0	7,7	7,0	13,2	4,2
twee	21,5	25,1	27,1	31,6	18,5	6,9	23,6
drie	67,1	54,0	62,8	47,4	63,3	77,8	60,3
vier	8,5	18,0	5,4	11,7	10,2	0,9	10,1
vijf	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
weet niet	2,4	2,0	1,6	1,6	1,0	1,3	1,7

Bron: NKPS, ontleend aan Dykstra en Komter (2004)

**Maar a) niet iedere relatie garandeert steun
b) families worden ingewikkelder
c) aantal mensen zonder kinderen neemt toe**

Nemen we de leeftijdsgroep 50-59 en 60-69 even in het vizier (4^e en 5^e kolom), dan kun je zien dat de relaties met 3 generaties (dus grootouders en kleinkinderen) het meeste voorkomen; en ook dat zeker zo'n 10 % van deze babyboomers – want dat zijn het volgens de definitie - met vier generaties leeft en dus “gesandwiched” is tussen kleinkinderen en ouders. Zo'n "verticalisering van families" impliceert vaak intensivering van contacten binnen de familie maar gaat gepaard met horizontale verarming, namelijk vermindering van contacten binnen generaties, buiten families.

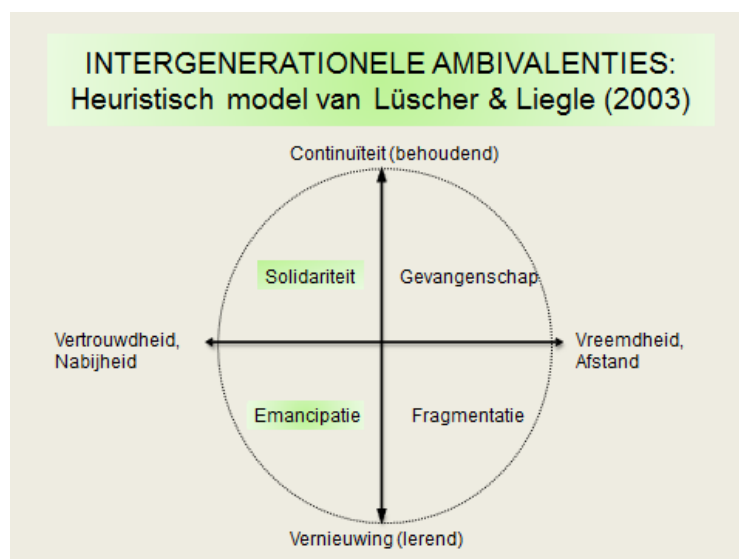
Bij deze gegevens zijn echter wel enkele kanttekeningen op zijn plaats. Sowieso mag je niet aannemen dat alle familierelaties geschikt zijn voor sociale steun. Verder zijn er naast tekenen van intensivering van contacten tegenwoordig ook tekenen van de-familiarisering. Met name doordat familiale netwerken steeds complexer worden, bijvoorbeeld ten gevolge van scheidingen, hertrouwen en dergelijke. Dat maakt steun ingewikkelder. (Gescheiden vaders komen er in die constellatie dikwijls bekaaid af). Bovendien is familiale steun niet voor iedereen weggelegd, want niet iedereen heeft kinderen. Dat betreft met name de

hoogopgeleide vrouwen uit de babyboomgeneratie; en vrouwen en mannen uit de vroege keuzegeneratie. Daarmee daalt de kans op familiale steun van jong naar oud. In die groepen zal de behoefte aan andersoortige steun dus stijgen. Des te belangrijker is het hoe de formele steun – de steun op macroniveau – is geregeld.

Intergenerationele spanningen: waar precies?

Om wat genuanceerd over formele intergenerationele solidariteit na te kunnen denken, roep ik het ambivalentiemodel van Lüscher & Liegle te hulp. Het model gaat uit van twee dimensies waarop personen of groepen zich kunnen positioneren (of gepositioneerd kunnen zijn) – en ook spanningen ten opzichte van elkaar kunnen hebben. Die positionering is dynamisch. Vandaar dat zich gemakkelijk “ambivalenties” voordoen.

De eerste dimensie is vertrouwdheid ofwel nabijheid versus vreemdheid ofwel afstand. Die dimensie kun je fysiek, sociaal of mentaal opvatten. De tweede heeft vooral betrekking op de arrangementen en instituties in onze samenleving en heeft als polen traditie/ continuïteit versus vernieuwing (ofwel leren).

De combinatie levert vier kwadranten op. Ik typeer ze hier kort. Linksboven vinden we solidariteit, in de zin van vertrouwdheid met elkaar qua leefwereld en activiteiten in combinatie met voortzetting van traditionele arrangementen. Maar pas op! Hier worden ambivalenties verdoezeld en verdrongen door steeds een beroep te doen op dat wat aan gemeenschappelijks bestaat. Rechtsboven is “gevangenschap” of opsluiting genoemd. Daar gaat het ook om instandhouding van het bestaande, maar dan doordat de ene generatie de ambivalenties van de andere onderdrukt, met een beroep op morele claims (“zo hoort het”; “dat is je plicht”) en met andere machtsmiddelen (zoals de macht van het getal, of van de wet). Er is sprake van openlijke tegenzin en negativiteit ten opzichte van elkaar. De kwadrant

rechtsonder is als fragmentatie en desintegratie getypeerd. Daarin brokkelen de institutionele arrangementen die voor cohesie zouden kunnen zorgen af, maar men negeert de spanningen (ambivalenties) waardoor deze ondergronds voortwoekeren. Tenslotte linksonder: emancipatie. In deze conditie is er erkenning van de bestaande ambivalenties. Ze worden benoemd en besproken. Dit alles in het besef van onderlinge afhankelijkheid van de generaties. In deze conditie zijn er ontplooiingsmogelijkheden voor álle betrokkenen.

Volgens dit ambivalentiemodel is solidariteit tussen generaties (op traditionele leest) dus niet de enige optie die het voortbestaan van een samenleving mogelijk maakt. De andere mogelijkheid is emancipatie – waarbij generaties zich samen inzetten voor het vernieuwen van zowel overdrachtsarrangementen, opvattingen als gedragingen. Tevens impliceert het ambivalentiemodel dat intergenerationele condities functioneren als arena's, waarin generaties over meer of minder macht beschikken: bijvoorbeeld economisch, politiek, moreel, of discursief (in termen van beelden en verhalen). Het model roept vragen op als: waar zitten spanningen? Hoe ernstig zijn ze? In welk kwadrant bevinden we ons?

Ik heb het een en ander verzameld van wat er feitelijk bekend is over intergenerationele spanningen op die eerste dimensie van intergenerationele nabijheid. Dat wil ik nu eerst presenteren. Daarna ga ik dan graag in op die tweede dimensie: traditie of vernieuwing van intergenerationele regimes.

Intergenerationele nabijheid

Qua nabijheid onderscheid ik hier sociale en mentale afstand. Daarover heb ik zowel pessimistisch als optimistisch stemmende feiten te melden; en vaak ligt het helemaal niet zo eenduidig.

Ik begin met de *sociale afstand*. Het sombere verhaal luidt dat er maar weinig sociale contacten zijn tussen de generaties (de familie daargelaten). Nederland blijkt een stevige leeftijdssegregatie te kennen, zowel in de alledaagse contacten als in de institutionele structuren. Allereerst enkele feiten over de alledaagse segregatie. Slechts 10% van alle 65plussers heeft tenminste een persoon-jonger-dan-35 in zijn of haar netwerk (geen familielid), terwijl dat op grond van de leeftijdsverdeling in de Nederlandse bevolking voor *elke* 65plusser het geval zou moeten zijn. Vriendschappen tussen mensen die substantieel verschillen van leeftijd zijn een zeldzaamheid.

Daarnaast is er sprake van geopolitieke en tijdspolitieke segregatie. Dat wil zeggen dat opleiding, werk en pensioen zich op aparte fysieke plekken afspelen zoals klaslokalen, kantoren en thuis; en ook op aparte tijden – zoals school- werk- en reistijden. Dat is dus structureel zo: van overheidswege opgelegd. Ons dagelijks leven blijkt zo te zijn gestructureerd dat de verschillende leeftijdsgroepen elkaar bij een belangrijk deel van hun bezigheden niet tegenkomen, tenzij beroepshalve zoals in het onderwijs en de zorg.

Ook los van wat extern opgelegd wordt, brengen mensen echter een groot deel van hun tijd door tussen leeftijdsgenoten. Weliswaar zijn vitale gepensioneerden in principe vrij in het indelen van hun tijd, maar zij worden op meer of minder subtiele wijze (vooral via de

portemonnee) verleid gebruik te maken van de zogenoemde daluren. Denk maar aan de goedkopere tarieven in het openbaar vervoer, de speciale abonnementen bij de sportscholen, de seniorenkortingen op midweekarrangementen van bungalowparken enzovoorts. En wie gaat er nog vrijwillig op zaterdagochtend boodschappen doen als er door de week ook rustige momenten zijn te vinden? Consequentie hiervan is dat de publieke ruimte – zelfs de hangplekken - op verschillende momenten van de dag door heel andere leeftijdsgroepen wordt bevolkt.

Eigenlijk bieden de woonomgeving en het verenigingsleven nog de meeste kans op contacten tussen de verschillende leeftijdsgroepen. Nederlanders blijken uit het oogpunt van generaties behoorlijk gemêleerd te wonen (als we even voorbijgaan aan studenten – en bejaardenwoningen). Een babyboomer (50plusser) woont tussen gemiddeld 21% leeftijdsgenoten en 17% jongvolwassenen. Toch moeten we van die buurtcontacten ook weer niet teveel verwachten. Voor wie goed ter been en mobiel is, betekent de buurt niet veel meer dan een uitvalsbasis. De contacten die er zijn, zijn meestal oppervlakkig.

Het verenigingsleven is eigenlijk de meest kansrijke ontmoetingsplek voor oud en jong, vooral als zich dat rond een gedeelde liefhebberij of doelstelling afspeelt. Daarbij moeten we dan wel bedenken dat niet meer dan 35% van de 40minners lid is van zo'n vereniging; en ongeveer 45% van 55 tot 75-jarigen. Vertaald naar generaties: voor 65% van de keuzegeneraties en 55% van de babyboomers is dit geen aanknopingspunt voor contact.

Wat de sociale afstand betreft, is de conclusie dat de contacten tussen de verschillende leeftijdsgroepen beperkt zijn, maar zonder dat de betrokkenen zelf actief vermijdingsgedrag vertonen!

Een andere invalshoek is de *mentale afstand* die leeftijdsgroepen onderling ervaren, in de zin van “je bij elkaar op je gemak voelen” of “het leuk vinden om met elkaar te praten”. Over deze punten zijn de verschillende leeftijdsgroepen bevraagd en is het volgende nieuws te melden. Maar weinig 40-minners rapporteren een mentale afstand tot ouderen (tussen de 55 en 70 jaar, familie inbegrepen). Omgekeerd, wordt er pas een mentale afstand tot jongeren gevonden bij ouderen van rond de 70.

In termen van generaties: tussen de keuzegeneratie en de babyboomers is er geen mentale afstand geconstateerd; alleen tussen de jonge keuzegeneratie en de vooroorlogse generatie. In het algemeen is de door 40minners ervaren sociale en mentale afstand tot ouderen trouwens kleiner, naarmate men een lagere opleiding heeft.

Bemoedigend is dat uit onderzoek, gehouden in 2006, blijkt dat er geen duurzame intergenerationele scheidslijnen zijn (geen generatiekloof dus) in de perspectieven op onderwijs, culturele voorkeuren (inzake gezin, opvoeding of seksualiteit bijvoorbeeld), politiek en omgaan met de toekomst (kansentaxatie, flexibiliteit). Wel is er sprake van een duidelijke verbondenheid met eigen tijdgenoten. Opvallend is verder dat juist de oudste keuzegeneratie zich eigenlijk verzet tegen het intergenerationeel redeneren.

Op één terrein is er echter wel een duidelijk verschil in opvattingen, namelijk dat van arbeid en sociale zekerheid. De jongste (keuze)generaties vinden het oneerlijk dat de overheid voor eerdere generaties van alles heeft geregeld en betaald, terwijl zij als latere generaties geacht

worden zélf hun rekening te betalen. Zij zijn dan ook minder bereid bij te dragen aan de AOW voor huidige en toekomstige generaties. Het is nu al weer zes jaar later en onder invloed van de financiële crisis kan deze generationele tegenstelling fors zijn aangescherpt. Denk aan de term “intergenerationele diefstal” van D66 en kreten als Bye Bye babyboomers. Daarover zou dus, om het in termen van Lüscher en Liegle te zeggen, een situatie van gevangenschap of anders fragmentatie en desintegratie kunnen ontstaan.

Hiermee zijn we gekomen bij de tweede dimensie: de intergenerationele regimes.

Intergenerationele regimes

Intergenerationele solidariteit is belangrijk op het gebied van onderwijs, inkomen (pensioenen), zorg - en ook milieu (maar op dat gebied waag ik me verder niet). Historisch gezien zijn de intergenerationele overdrachtsregimes ontwikkeld van “liefdadigheid en familiale onderhoudsplicht” in de 19^e eeuw naar “verzorgingsstaat” in de 20^e eeuw (met het hoogtepunt rond 1980) en van verzorgingsstaat naar een “participatiemaatschappij”. Van al die regimes zijn nog sporen aanwezig: in ons denken en onze verwachtingen (“logica”); in ons handelen in het dagelijks leven; en in de wetgeving. In de debatten – waaraan opvallend weinig vrouwen deelnemen - domineert momenteel meestal nog de logica van de verzorgingsstaat.

In de verzorgingsstaat heeft de solidariteitsketen van staatswege de vorm gekregen van studiebeurzen, AOW en AWBZ . Het in stand blijven van zo’n solidariteitsketen veronderstelt wel dat nieuwe generaties zich bij de bestaande overdrachtsarrangementen aansluiten; dat er ook bij hen draagvlak is. En over dat draagvlak wordt de laatste 13 jaar in toenemende mate gesteggeld.

In 1999 bond de WRR de kat de bel aan, met haar rapport *Vergrijzingsbewust Beleid*. Zij stelde dat de bestaande intergenerationele regimes op gebied van AOW en zorg op termijn niet houdbaar zouden zijn – gezien de veranderende context. Die context verandert niet alleen onder invloed van de veranderingen in de levensloop: omdat mensen langer leven en dus langer post-actief zijn; maar ook omdat jonge mensen langer studeren en dus afhankelijk zijn van collectieve overdrachten. Maar ook, zoals we hiervoor al hebben kunnen zien, door de getalsmatige scheefgroei tussen de generaties. En ten slotte vanwege de internationale context, zoals een Europese Unie die bepaalde grenzen stelt aan begrotingsevenwicht en financieringstekorten stelt.

In haar rapport heeft de WRR toen de lijnen uitgezet voor wat inmiddels de *participatiemaatschappij* is gaan heten: het idee dat iedere burger naar vermogen – en dus ongeacht leeftijd, sekse of opleiding en inkomen - deelneemt en bijdraagt aan de samenleving, ook op gebied van zorg: (als mantelzorger, buddy, vrijwilliger). Die overgang is juridisch gemarkeerd met de invoering van de wet op de Maatschappelijke ondersteuning (WMO). Sindsdien is die richting wel herkenbaar in het beleid, maar toch zijn die intergenerationele spanningen er wel gekomen. Betekent dat ook polarisatie? En zo ja, wat doen we daarmee?

Polarisatie, of?

Polarisatie duidt op tegenstelling en conflict tussen partijen en bevolkingsgroepen. Het heeft de connotatie dat tegenstellingen worden blootgelegd en het spanningsverschil wordt opgevoerd, en zelfs dat dat bewust gebeurt – om electorale redenen bijvoorbeeld. Dat aanwakkeren kan inhouden dat je verschillen uitvergroot; een bepaalde bevolkingsgroep/generatie in een negatief daglicht stelt; wantrouwen jegens die andere groep/generatie voedt; en zelfs gewelddadige acties aanmoedigt (“de ander vermorzelen”). Dat laatste toept dan weer tegenacties op waardoor ook aanvankelijke toeschouwers partij gaan kiezen; en zich identificeren met een van de partijen; en waarbij op den duur alle machtsmiddelen uit de kast worden gehaald. Polariseren is dus het tegendeel van “polderen”.

Laten we vaststellen dat er tegenstellingen liggen tussen de generaties en dat die niet langer kunnen worden genegeerd. Maar de hamvraag is wat je er mee doet. In het model van Lüscher en Liegle uitgedrukt: houd je vast aan de traditionele arrangementen of mik je op vernieuwing? Zoek je meer nabijheid of afstand? Dat bepaalt of we op een conditie van afgedwongen solidariteit of zelfs gevangenschap/ opsluiting afkoersen, dan wel op emancipatie of desintegratie.

De volgende vraag is dan: wat zou die vernieuwing kunnen inhouden? Als antwoord schets ik twee opties, of eigenlijk utopieën (realistische utopieën): aan de ene kant een andere organisatie van de levensloop en aan de andere kant een andere organisatie van de samenleving.

Ik begin met de samenleving. De vraag is dan wat we tot vernieuwing willen rekenen: de verzorgingsstaat, de participatiemaatschappij? Of gaan we nog een stap verder en gaan we op zoek naar een verbetering van de participatiemaatschappij, zoals bijvoorbeeld Evelien Tonkens en haar partner Tjalling Swierstra (2011) hebben gedaan?

Respectsamenleving of aidocratie

Momenteel leven we volgens hen in een meritocratie. Daarin draait alles om prestatie en competitie (nogal testosteron-gedreven zou je kunnen zeggen). (In de film *Margin Call* wordt daarvan een ultieme vorm getoond). Oorspronkelijk was de meritocratie een stap vooruit ten opzichte van de aristocratie, in die zin dat mensen zich konden ontplooiën op grond van hun verdienste en niet alleen op grond van hun geboorterecht. Maar inmiddels kennen we in de meritocratie maar één soort succes: het schoolsucces respectievelijk de marktwaarde. In deze eenzijdige georiënteerde meritocratie wordt de rol van lot en toeval (dingen waaraan je zelf niks kunt doen), miskend. En reproductief werk (zoals zorgen voor anderen) is voor “losers”.

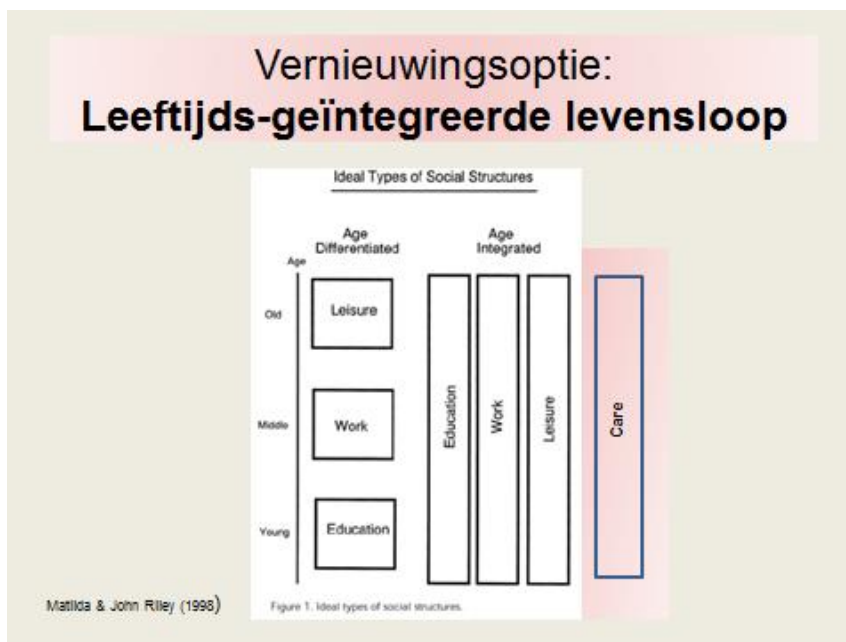
Op zich heeft de meritocratie ons veel welvaart gebracht, maar ze heeft als nadeel dat zij het zelfrespect ondergraaft van bevolkingsgroepen met minder cognitieve vaardigheden, of met minder drang of kansen om te winnen – zoals laagopgeleiden, mensen met een handicap of chronische ziekte, of ouderen. Een ander nadeel is dat zij de solidariteit tussen winners en verliezers onderuit haalt want “eigen schuld, dikke bult”. Na de opkomst van het

neoliberalisme, heeft de meritocratie zich wel erg sterk in de richting van die ene meetladder ontwikkeld.

In de respectsamenleving - ofwel meervoudige meritocratie - gelden andere meetlatten van verdienste, zoals zorg (die meer oxytocinegedreven is) en onderhoud, preventie en creativiteit. Er is dus meer waardering voor wat er in dergelijke “competitievrije” domeinen gebeurt. Herverdeling van geld en goederen vindt daarin niet alleen plaats op basis van verdienste maar ook op basis van behoefte. Dat wil zeggen dat de logica van het productiedenken en de arbeidsmarkt een minder dominante rol speelt. Voordeel hiervan is, dat er in zo’n regime meer kans is op bevredigende uitwisselingen tussen oudere en jongere generaties. Een ander pluspunt is dat zij een levensloop mogelijk maakt met veel minder “knippen” tussen verschillende levensfasen vanuit het oogpunt “productief of niet-productief. Ook daardoor zouden fricties tussen generaties kunnen verminderen. Dit brengt ons bij de vernieuwingsoptie, misschien wel utopie, aangaande de levensloop.

Leeftijds-geïntegreerde levensloop

Momenteel kent de standaardlevensloop tenminste twee knippen: tussen educatie en werk; en tussen werk en recreatie. Dat past bij een samenleving die gericht is op een zo hoog mogelijke productie, met burgers die niet veel ouder worden dan 65. Maar nu de levensverwachting zo is gestegen en velen aanzienlijk ouder worden, is die opdeling helemaal niet zo logisch meer. Je kan dan ook denken aan een “leeftijdsgeïntegreerde levensloop” ofwel “een leven in de breedte”. En voor mij hoort bij die breedte dan nog een extra zuil, namelijk van de zorg. Zie onderstaand figuur. Dit impliceert dat er iedereen in zijn of haar levensloop steeds een passende combinatie van educatie, arbeid, zorg en vrije tijd realiseert.

Eigenlijk zijn we in Nederland al bezig met zo’n nieuw arrangement, gelet op de vele jongeren die een bijbaantje hebben, de vele volwassenen – vooral vrouwen - die parttime

werken, de volwassen en ouderen die het levenslang leren in de praktijk brengen en de gepensioneerden die als Zelfstandigen Met Pensioen (ZMP) aan de slag gaan.

Zo'n geïntegreerde levensloop betekent natuurlijk wel dat de huidige geïnstitutionaliseerde pensioengrens (van 65, straks hoger) gaat verdwijnen. Maar ook dat het "levenslang leren" niet meer na de studie, of - in de bedrijven- na het 50ste, ophoudt. Waarom niet werken en zorgen zolang als je dat kan? Met daarnaast voldoende ruimte voor de educatieve en recreatieve kanten van het leven? Hoe bevredigend dat kan zijn, zie je regelmatig bij vrije beroepers (kunstenaars, journalisten), ondernemers en – tot op zekere hoogte - politici. Voordat zo'n arrangement gemeengoed kan worden, moet een aantal wettelijk verankerde knippen zoals verankerd in de leerplicht-, studiefinancierings- en pensioenwetten, worden geflexibiliseerd.

Tot zover twee vernieuwingsopties. Maar dit zijn natuurlijk vergezichten. Voor de nabije toekomst is het vooral belangrijk escalatie te vermijden.

Escalatie tegengaan

Escalatie tegengaan: hoe doe je dat? Daarvoor ga ik even terug naar het proces dat ik in het begin al schetste, als iets waar ik bang voor was : van generatie- en leeftijdsstereotypering naar verabsolutering van generatieverschillen en verwaarlozing van overeenkomsten. Van daaruit de stap naar segregatie en discriminatie, waardoor stereotypen ongecorrigeerd blijven of bevestigd worden, met als uiteindelijk resultaat een uitvergroting van generationele tegenstellingen en verdere stereotypering.

Op dit moment doen bijvoorbeeld de volgende generatiestereotypen de ronde. De vroege keuzegeneratie (nu de mensen van middelbare leeftijd) zijn gezond, werken vaak als zzp'er en zijn druk met hun gezin; zij zouden die ouderen maar een last voor de samenleving vinden. Babyboomers zijn vitaal en hoger opgeleid, met een goed pensioen, veel vrije tijd en een Zwitserleven; zij zouden zich uit alle macht tegen pensioenhervormingen verzetten. De vooroorlogse generatie is hulpbehoevend, laag opgeleid en arm.

Dergelijke generalisaties gaan dus voorbij aan de feiten. De feiten leren ons namelijk dat van de jeugdigen en middelbaren – dus de keuzegeneraties - 95% de ouderen helemaal niet als een last beschouwt; dat er onder hen ook zo'n 25% is met een chronische ziekte; en dat bijna 20% van hen helemaal geen gezin heeft maar alleen staat (meer mannen dan vrouwen, trouwens). Feit is ook dat van de babyboomers 50% helemaal niet geneigd is te verzetten tegen pensioenhervormingen; maar ook dat de ouderen onder hen (zo'n 14% van de mannen en zo'n 50% van de vrouwen) een jaarinkomen van minder dan 20.000 euro heeft; dat de vrouwen bovendien forse mantelzorgverplichtingen hebben, in plaats van vrije tijd. Verder blijkt dat van de vooroorlogse generatie (70plussers) zo'n 35% nog geen chronische ziekte of beperking kent.

Daarom zijn *stereotyperemmers* gewenst. Eigenlijk moet je bij elk generatiestereotype even nagaan of dit in gelijke mate geldt voor mannen en vrouwen, hoger en lager opgeleiden, mensen met een hoger en een lager inkomen, hetero- en homoseksuelen, autochtonen en immigranten, stedelingen en plattelanders, gepartnerden en alleenstaanden, ouders en

kinderlozen/-vrijen, werkhebbenden, werkzoekenden en werkmijdenden. Steeds zal je dan groepen tegenkomen die niet in het generatie stereotype passen. In de variatie *binnen* de generaties, die door deze vragen duidelijk wordt, liggen vaak aangrijpingspunten voor verbindingen tussen generaties en aanknopingspunten voor dialoog.

In dit verband kunnen we ons ook afvragen : hoe zit dat eigenlijk in de V.V.A.O.?

Geraadpleegde literatuur

Baars, J. (2006). *Het nieuwe ouder worden. Paradoxen en perspectieven van leven in de tijd*. Amsterdam: SWP.

Beer, P. de (2006). Acht drogredenen over de strijd tussen de generaties. Over de grondslag van intergenerationele solidariteit. In T. Notten (red). *Een omgekeerd generatieconflict?* Antwerpen: Garant-Uitgevers. P. 65-74.

Broek, A. van den (2010). Talking 'bout my generation'. In Broek, A. van den, Bronneman-Helmers, R. & Veldheer, V.). *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Den Haag: SCP, p. 485-499.

Broek, A. van den, Bronneman-Helmers, R. & Veldheer, V. (2010). Nederland in generatieperspectief. In. *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Den Haag: SCP. p. 11-37

Broek, van den A, & Cloin, M. (2011). Hoe vrij ben je na je 65ste? *Geron 13* (2), p. 4-6.

Ester, P., Diepstraten, I. & Vinken, H. (2010). Generatiebesef in Nederland. In C. Bode & L. Consoli (red). *Oud en Jong. Verschillende generaties in Nederland*. Nijmegen: Valkhof Pers. P. 12-31.

Lange , F. de (2007). De mythe van het voltooide leven. Zoetermeer: Meinema.

Lange, F. de (2008). De armoede van het zwitserlevengevoel. Pleidooi voor beter ouder worden. Zoetermeer: Meinema.

Liempt, P.van & Gessel, P. van. (2010). *Bye Bye Babyboomers*. Amsterdam: Business Contact.

Linders, L.(2010). *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt*. Amsterdam: SdU.

Lüsscher, K. & Liegle, L. (2003). *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz: UVK.

Machielse, A. & Hortulanus, R. (2010). Goed Ouder Worden. Een goede balans tussen autonomie en verbondenheid. *Tijdschrift voor Humanistiek*, p. 23-36.

Mens-Verhulst, J. van & Wilbrink-Peeterman, I. (2011). Vrijheid in het licht van afscheid van betaalde arbeid. *Geron 13* (2): 7-10. Ook beschikbaar op www.vanmens.info/verhulst.

SCP (2010) Wisseling van de wacht. Den Haag.

SCP (2011) Armoedesignalement. Den Haag.

SCP (2011) De sociale staat van Nederland. Den Haag.

Swierstra, T., Tonkens, E. (red) (2008). *De beste de baas? Zelfrespect en solidariteit in een meritocratische samenleving*. Amsterdam, Amsterdam University Press

Vermeij, L. (2010). Gescheiden werelden . In Broek, A. van den, Bronneman-Helmers, R. & Veldheer, V.). *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland*. Den Haag: SCP, p. 254-480.

WRR (1999). *Generatiebewust beleid*. Den Haag: Sdu.

Naderhand verschenen:

Mens-Verhulst, J., van (2012) [“Intergenerationeel denken: ambivalenties en solidariteit”](#). Journal for Social Intervention 21 (4): 28-48.

[“Ambivalenties: een andere kijk op de generatiestrijd”](#) (2013), i.s.m. Ina Wilbrink-Peeterman op www.sociale.vraagstukken.nl